

Küüditamine on mälu, mitte minevik

 Raul Rebane

27. märts 2020, 23:59
5 min lugemist

Märtsiküüditamise mälestusinstallatsioon 2020.
FOTO: Argo Argel, Kristian Kruuser, Kaupo Kikkas

Kuigi 1941. aasta 14. juuni küüditamisest saab varsti mööda 79 aastat ning 1949. aasta 25. märtsi Siberisse viimisest sai 71 aastat, on paljudes peredes küüditamise alateadvuslik hirm täiesti olemas, teatakse oma Siberisse saadetud esivanemaid ja neid päevi tähistatakse.

Aga kas peab, jätame selle mineviku ja läheme eluga edasi, arvavad paljud. Teeme mõttemängu ja tarvitame sõna *minevik* asemel sõna *mälu*. Siis olukord muutub. Kuidas saab edasi minna ilma mäluta inimene?

 KUULA ARTIKLIT

Minevik saab su kätte

Üks mu Riias elav venelasest tuttav rääkis mulle aastaid tagasi oma suurest murest.

2002. aastal ilmunud Antony Beavori raamatu «Berliin 1945» lugemine lõi ta mõtlemise sassi. Seal on kohutavaid fakte võitjate käitumisest ja miljonitest vägistamistest nii Ida-Preisimaal kui Saksamaa südames. Järsku sai ta aru, et tema vanaisa, perekonna kangelase ja maailmavaate andja, Stalingradist Berliinini võitlustee jutustused lõppesid NSVLi piiril. Sinnamaani oli jutte ja võitlusi küllaga, sealt edasi aga mitte midagi...

Võibolla oli mu vanaisa teistsugune ja ei teinud midagi sellist, mida praegu häbenema peaks... Aga äkki ei olnud ja ta osales samuti nendes koledustes, mida raamatus

kirjeldatakse?

Ja nüüd, veiniklaasi juures, jagas ta oma muret ja tekkinud segadust. Ta ütles isegi: «Oleks parem, kui ma seda raamatut poleks lugenud, ma täna usuks kõike nagu varem ja oleks palju lihtsam!»

Oleks kindlasti, ja enamikul ongi. Siis nad usuksid seda, mille kohta Ülo Tuulik 16. mail 2009 Postimehes oma artiklis «Valetamise alandav kergus» kirjutas: «Mahukas Nõukogude sõjakirjanduses ei teinud aastakümnete jooksul ükski punaarmeelehest sõdat ei kuskil ega kunagi pruunist katkust vabastatava Euroopa pinnal ülekohtu ühelegi süütule inimesele.»

Rahvuslikud megasündmused

Mu tuttava näide tõestab, et minevik võib sind kinni püüda ka põlvkondade tagant ja mõjutab su elu. Tema näide tõestas ka, kuidas erinevad rahvuslikud narratiivid peavad omavahel vihast võitlust, sest nendes on tihti peidus rahvuslik identiteet, sõbra ja vaenlase kujund.

Venemaa presidendi Vladimir Putini kõne 20.12 Peterburis SRÜ liidritele oli mälusõja uue etapi algus, katse oma tõde teiste omaks rääkida. Selles kõnes või loengus üritas Putin tõestada Poola süüd Teise maailmasõja vallapästmises ja kõigiti puhtaks pesta NSV Liidu rolli Poola jagamises Hitleri ja Stalini vahel. Suurt välispoliitilist edu Putini katsele ennustada ei saa, sest Venemaa ümbruses on väga palju riike, kes näevad asja hoopis teisiti ja kelle haavu ei ole võimalik propagandaga ravida.

Ukraina teoreetik Georgi Potseptsov tarvitab oma teoses «Propaganda 2.0» (Folio, 2018) terminit «rahvuslikud megasündmused». Nii nimetab ta ajaloos toimunud nähtusi, mis jäätavad mingi rahva psüühikasse sügava jälje. See jälg ei kao sealt ei aja ega välise survega, need on üldjuhul sügavad psühhotraumad, mis mõjutavad etnoseid põlvkondade kaupa.

Juut ei unusta kunagi holokausti, armeenlane genotsiidi, ukrainlane golodomori ja ameeriklane kaksiktornide rünnakut. Poola ajaloo ümberkirjutamise katsega ärritas Putin poolakaid veel rohkem, sest Poola jagamist 1939. aastal ja Katõni massimõrva seal ei andestata.

Ka Eesti kuulub nende Venemaa ümber olevate riikide hulka, kelle ajalooline kogemus on idanaabri omast teistsugune.

Ei ole suuremat rumalust kui lubada oma lugu asendada kellegi teise looga, eriti veel kui see on vastupidine esivanemate kogemusele. Küüditamised on meid rahvana vorminud, muutnud ja on suur osa meie identiteedist.

Meie psühhotrauma on küüditamine

Võitlus küüditamise tõlgendamise eest tuleviku jaoks pole aga sugugi lõppenud. Meie kollektiivses mälus on see kirjeldamatu ülekohtu süütute inimeste vastu, inimeste lahtirebimine oma perest, kodust ja maast. Ükskõik mida nõukogude ajal küüditamisest riigi tasandil ka ei räägitud, eesti hingehinnang oli raevukalt negatiivne ja määras paljuski suhtumise nõukogude võimu.

Mu ema kirjutas oma mälestustes, et 1941. aasta 14. juunil sai kõik selgeks, eelkõige vaenlane, ja see on riik, mis viis ära isa, ema, vennad ja suure hulga sugulasi tundmatusse saatusesse. See suhtumine oli valdav ka neil, kellel sugulasi otseselt ei viidudki, aga hirm, et järgmisel korral võin see olla mina, määras suhte. Kui nii vaadata, siis on küüditamine NSV Liidu juhtide, eelkõige Stalini suurim strateegiline viga üldse, sest pani aluse kümnete rahvaste põlvkondi kestvale vihkamisele kõige vastu, mida NSV Liit esindas. Kui Eestist küüditati 1941. aastal umbes üks protsent rahvastikust, siis NSV Liidus oli kokku kümme rahvast, kes viidi täielikult Kesk-Aasiasse ja Siberisse. Ainuüksi sõja ajal puudutas küüditamine 61 rahvast ja rahvusgruppi ja oli miljonite isiklik ja rahvuslik tragöödia.

2017. aastal ka eesti keeles ilmunud William Taubmani suurepärase raamatus Mihhail Gorbatšovist (Varrak, 2017) tuleb see armastuse-vihkamise suur erinevus eriti hästi esile. Gorbatšovi sõnavõttudest ja mõtetest tuleb selgelt välja, et kuni oma aja lõpuni ei saanud ta üldse aru, mis on paljude NSV Liidu rahvaste tegelikud psühhotraumad. Ta ärritus, kui leedulased küsisid temalt küüditamise kohta, ja üritas neile hoopis rääkida, et NSV Liidus sai Leedust arenenud riik, et nad saavad naftat, puuvilla ja toorainet. (Lk 458)

NSV Liidu juhtide elamine oma ideoloogiamullis ja selle mulli absoluutne mittevastavus osa NSV Liidu rahvaste tegelikele traumadele oli 1991. aasta vabanemiste peamine põhjus. Küüditamiste valud olid seejuures poolevaliku olulisemaid tegureid.

Märtsiküüditamise mälestusinstallatsioon 2019.
FOTO: Kristian Kruuser, Kaupo Kikkas

Tegelikkus ja tõlgendused

Kõik oleks nagu selge, aga ei ole. Venemaa NSVLi õigusjärglasena omab selget ambitsiooni see episood oma rahva ajaloos ringi kirjutada. Meil kerkis see teravalt esile 2007. aastal, kui vene ajaloolane Aleksander Djukov kirjutas artikli «Июньская депортация 1941 года», kus pani kahtluse all Eesti ajaloolaste küüditamisalased tööd. Ta väitis, et ära ei viidud sugugi nii palju, kui Eestis räägitakse, ja et viimise tingimused ei olnud sugugi nii rasked ja et liialdatakse hukkunute arvuga. Artikkel sai kiiresti vastulöögi Eesti ajaloolastelt ja autoritelt (Toomas Hiio, Aadu Must, Ülo Tuulik, Argo Ideon jt) ja Baltikumis Djukovit keegi tõsiselt ei võtagi.

Paraku on tal aga häälekaal mujal ja tema variandil suur levik. Kui veel praegu lugeda Wikipedia venekeelset artiklit juuniküüditamisest («Июньская депортация 1941 года»), siis baseerub see enamikus Djukovi artikli seisukohtadel ja tsitaatidel.

Hulk eelkõige sotsiaalmeedias levitatavaid lugusid küüditamisest on suunatud sellele, et peamised tegijad olid kohalikud aktivistid, mitte Moskva ja KGB. See on päris edukalt levinud ka eesti tavatarbimisse, kus siamaani räägitakse, et midagi poleks juhtunud, kui kohalikud poleks pealekaebajad olnud. 1949. aasta küüditamisest levitatakse variante, et see oli võitlus banditismi vastu, kuna just nii kutsuti NSVLi ametlikus retoorikas metsavendi.

Erinev mõne aja tagusest Vene ajaloopropagandast on tehniliste edastamisvahendite muutus, info on suuresti kolinud sotsiaalmeediasse, eelkõige aga Youtube'i, mis on praegu minevikulahingu eesliinil. Sealse info peamine sihtgrupp on tavatarbija, käsitlusviis emotsionaalne, mitteteaduslik ja selgelt propagandistlik. Teadlased on jäetud oma mõnede tuhandete kontaktidega omaette, avalik kujund ajaloosündmustest, eelkõige venekeelsele tarbija jaoks, luuakse tihti miljoniliste kontaktidega mujal, sotsiaalmeedias ja filmis.

Võitlus küüditamise mälu eest

Eestis on küüditamise mälu hoidmiseks palju tehtud. Maarjamäe memoriaalkompleksi valmimine muutis paljude eestlaste arusaamisi ja suhtumisi, turistidele on see koht Eesti ajaloo tutvustamiseks väga tähtis. Korjatud on palju isikulugusid, ilmub filme, dokumentaalfilme ja teisi kunstilisi lahendusi. Sofi Oksaneneni «Puhastus» on aidanud meie lugu levitada kogu maailmas.

Kümnete tuhandete küünalde süütamine küüditamise mälestuspäevadel nii avalikel väljakutel kui ka kodudes on paljudel juba rituaaliks saanud, aga sel aastal seoses viirusega jäid küünlad eelkõige koduakendele. On ka mittestandardseid variante, nagu sel aastal tehtud efektne valgusinstallatsioon Harku karjääris ja teisigi mitte-traditsioonilisi ja tähelepanu äratavaid ettevõtmisi.

Hiljuti ilmus Eesti Mälu Instituudi toimetisena oluline mälu kogumik «Toimik Priboi». Seal on artikleid ja dokumente 1949. aasta märtsiküüditamisest ja kindlasti ei jää see viimaseks.

Kui veel midagi soovida, siis pakuksin kolme asja.

1. Korralik muuseum.

See on aga juba lahenemas seoses Patarei kompleksi ümberehitusega ja sinna mälu muuseum tuleb.

2. Kokku korjata ja esitada suurel kontserdil ja salvestustena Siberi ja küüditamislaulud.

Neid on, ja ilusaid, enamik neist räägib igatsusest Eesti järele, kodust, armastusest ja lootustest. Osal neist on kindlasti eeldusi saada perelauludeks. Muusikutel-näitlejatel-kirjandusinimestel oleks siin tegemist ja mõtlemist, aga salvestada ja esitada need tuleks.

3. Rohkem tahaks näha kohalikke mälestusplaatide inimeste nimedega, kes sealt kandist ära viidi.

Iga selline ettevõtmine pöörab hetkeks tähelepanu ja muutub ühistundeks. Lisaks tekib koht, kuhu panna lilli, küünlaid ja mõtiskleda.

Seega, iga rahvas peab võitlema oma suurte narratiivide elujõu eest. Ei ole suuremat rumalust kui lubada oma lugu asendada kellegi teise looga, eriti veel kui see on vastupidine esivanemate kogemusele. Küüditamised on meid rahvana vorminud, muutnud ja on suur osa meie identiteedist, küüditamiste kogemusel on suur roll meie enesekaitseinstinktist.

Küüditamine ei ole minevik, küüditamine on mälu.

Juuniküüditamise mälestusinstallatsioon 2016.
FOTO: Kristian Kruuser, Kaupo Kikkas

